

University of Groningen

Het peilen van de diepte

Miedema, S.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1997

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Miedema, S. (1997). *Het peilen van de diepte: de relatie tussen werkloosheid en delinquentie bij jongvolwassen mannen*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Het belang van levensopgaven in biografie-ontwerpen

3.1 Inleiding

In de meer sociologisch geïnspireerde jeugdcriminologie is het traditionele object van studie de klassieke vraag waarom jongeren, en met name jongens en jongvolwassen mannen, delinquent gedrag plegen.⁷⁰ Deze, veelal etiologische, studies vroegen enerzijds aandacht voor kenmerken en achtergronden van individuele (potentiële) daders en hun leefwereldcontexten, anderzijds voor de structurele omstandigheden van dader- en risicogroepen. Daarmee werd tot ver in de jaren tachtig grotendeels voorbijgegaan aan jongeren en hun omstandigheden die min of meer respectabel danwel conformistisch leven (Miedema en Janssen, 1986). Ook onderzoek naar meisjes trof ditzelfde lot (Miedema en Eelman, 1987). Deze categorieën zouden vooral in de meer algemene jeugd- en socialisatiesociologie aan bod hebben moeten komen, maar ook daar ging de aandacht vooral uit naar thema's als maatschappelijke integratie van afwijkende en deviante jongeren (cf. Abma, 1986).⁷¹ Binnen de jeugdsociologie ontstonden voorts tal van specialisaties, maar er werden ook manco's zichtbaar. Zo werd het vrije-tijdsonderzoek onder jongeren onderdeel van het algemene vrije-tijdsonderzoek. Ditzelfde gold bijvoorbeeld ook voor studies naar seksualiteit. Er is kortom een grote verscheidenheid aan onderzoeksrichtingen en onderzoeksthema's.⁷²

De laatste twee decennia is er een aantal ontwikkelingen geweest dat het veld van jeugdonderzoek positief heeft gestimuleerd. Deze ontwikkelingen zijn ondermeer: aandacht voor de individualiseringstendensen onder jongeren; voor het levensloopperspectief; voor de leefwereld en jeugdsubculturen van jongeren (taal, communicatie, stijl, symbolische oplossingen); voor etnische minderheden; voor de seksespecifieke verschillen; voor structurele maatschappelijke veranderingen (in de verzorgingsstaat, het postmodernisme). Niet alleen in kwantitatief (survey-) onderzoek, maar ook in kwalitatief onderzoek.⁷³ Ook in de bestudering van socialisatieprocessen is meer aandacht gekomen voor een dynamische benadering en is het denken in termen van subject-object dichotomie een achterhaald onderscheid.⁷⁴ De (moderne) jeugdcriminologie die zich veelal beweegt op het snijvlak van meerdere disciplines, is beïnvloed door deze vernieuwingen. Deze ontwikkelingen, het nieuwe socialisatieparadigma, het leefwereldper-

spectief en de heterogeniteit van jongeren, de relatie 'agency' en maatschappelijke structuren, zijn ook in dit onderzoek terug te vinden.

Levensopgaven en biografie-ontwerpen zijn voor individuen in hun formatieve jaren, ze zijn immers op weg naar de volwassenheid, constituerende elementen voor de levensloop.⁷⁵ Levensopgaven, preferenties op individueel niveau, stipuleren wat relevante en nastrevenswaardige doelen zijn, inclusief mogelijke alternatieven. Door de vanzelfsprekendheid van de meeste levensopgaven in een traditioneel en generationeel kader, blijven levensopgaven voor jongeren meestal vrij impliciet.⁷⁶ Ze drijven mee met de historische stroom. Maar met name in de periode van de late adolescentiefase worden jongeren toch geconfronteerd met vragen over de inrichting van hun eigen leven. Dit zal des te meer gelden wanneer de samenleving wordt gekenmerkt door een snelle veranderingsdynamiek, waardoor bepaalde traditionele zekerheden hun vanzelfsprekendheid verliezen en mensen steeds meer worden aangesproken op hun reflexieve capaciteiten en individuele verantwoordelijkheden. Jongeren staan dan voor keuzes met verstrekkende consequenties. De keuzes bepalen de mate van investeringsbereidheid, inzet van middelen om gestelde doelen te realiseren, uiteraard binnen gegeven contexten van mogelijkheden en hulpbronnen. Deze contexten verwijzen zowel naar persoonlijke, sociale als maatschappelijke omstandigheden en voorwaarden. Een biografieontwerp (levensontwerp), een samenhangend stelsel van 'gekozen' richtinggevende levensopgaven, geeft daar vorm en inhoud aan (identiteit).⁷⁷ Een biografieontwerp kan worden vergeleken met een blauwdruk, maar waar een blauwdruk vooral de aandacht richt op ontwerp en specificaties, logistieke fasen e.d., kent een biografieontwerp ook minder zichtbare en minder technische aspecten die te maken hebben met de 'condition humaine' — dromen, angsten, hoop, onzekerheid, creativiteit, opportunisme. Deze aspecten zijn uiteraard niet alleen psychologisch maar ook sociologisch relevant. Ik gebruik evenwel het begrip biografieontwerp vooral in instrumentele zin. Net zo als de landkaart niet het eigenlijke gebied is, is een biografieontwerp niet het eigenlijke leven, maar een hulpmiddel voor de onderzoeker om het leven, de ontwikkeling van het levenspad, van jongeren te kunnen reconstrueren en interpreteren. Biografie-ontwerpen treffen we dus niet alleen aan bij geïntegreerde jongeren, maar ook bij drop-outs.⁷⁸

Het begrip levensloop⁷⁹ kan niet los worden gezien van verandering en ontwikkeling; loop impliceert immers een voortgang in de tijd. Levensloop is daardoor logischerwijze leeftijdgerelateerd en in biologisch opzicht is een levensloop dan het doorlopen van verschillende stadia van ouder worden met bijbehorende bio-fysiologische processen en psychologische ontwikkelingen. Daarmee houd ik me niet bezig.⁸⁰

In meer sociologische zin verwijst het begrip levensloop eveneens naar processen van ouder worden, maar leeftijd verliest hier zijn exclusief biologisch-psychologisch karakter. Sociologisch gesproken betekent leeftijd ontwikkeling in maatschappelijke mobiliteit ('vermaatschappelijking'): het doorlopen van (institutionele) posities en bijbehorende socialisatieprocessen (rollen). De samenleving is niet alleen gestratificeerd langs lijnen van klasse en sekse (en tegenwoordig etniciteit), maar ook langs leeftijdslijnen. Posities en rollen zijn in grote mate 'age-graded'. Niet alleen individuen, maar ook

cohorten (demografische geboortegroepen) doorlopen een 'leeftijden'-ontwikkeling en deze is grotendeels maatschappelijk (institutioneel) voorgegeven. Voor sociologen is de levensloopbenadering van belang omdat het mogelijkheden biedt veranderingen en stabiliteit, breukvlakken en harmonieuze ontwikkelingslijnen te onderzoeken op verschillende domeinen en vanuit verschillende niveaus. Met name het snijvlak waar levensloopontwikkelingen en maatschappelijke (historische) ontwikkelingen elkaar raken en beïnvloeden is een belangrijk thema. Als voorbeeld kan ik wijzen op de verwevenheid van individuele en maatschappelijke factoren die een rol spelen in het vinden van een baan. Als individuele schoolverlater maakt men deel uit van de cohorte die min of meer tegelijkertijd, er zijn immers verschillen in de duur van onderwijstrajecten, op de arbeidsmarkt komt. Het baanaanbod op de arbeidsmarkt ten tijde van het zoeken naar een baan bepaalt de 'absorptiecapaciteit' en de uiteindelijke allocatie. Het maakt daarbij nogal een verschil of men deel uitmaakt van een geboortegolf (veel concurrentie), er sprake is van baanschaarste (veel werkloosheid), en het voorzieningspeil van uitkeringen (hoogte, regels) (cf. Becker, 1987) of dat men relatief makkelijk ingroeit in de arbeidsmarkt.

De (sociologische) analyse van levenslopen hangt af van het gekozen theoretische perspectief en de daarop geënte vraagstelling. Levensloop als object van studie kan immers op meerdere manieren gethematiseerd worden; men kan denken aan dimensies als objectieve versus subjectieve gezichtspunten, micro-of macro-niveaus, individueel of geaggregeerd, aandacht voor synchronische of diachronische processen. We kunnen dus levenslopen bekijken vanuit het individuele microniveau, vanuit cohorten op macro-niveau of vanuit maatschappelijk perspectief. Het faseren van een levensloop kan, onafhankelijk van het gekozen theoretisch aangrijppunt, worden gezien als een proces van het toekennen van vrijheidsgraden en verantwoordelijkheden langs maatschappelijk bepaalde markeringspunten (posities). Deze zijn niet absoluut gegeven (biologisch bepaald), maar weerspiegelen dominante culturele opvattingen, structurele mogelijkheden en inperkingen.

Levensloop als sociologische constructie impliceert dan ook een dubbel ontwikkelingsproces; niet alleen individuen veranderen als ze ouder worden, maar ook de samenleving waarin ze opgroeien, verandert. Individueel ouder worden en de veranderende leeftijdenstructuur van de samenleving zijn dynamisch op elkaar betrokken, maar niet tot elkaar te reduceren (cf. Riley, 1986: 156).⁸¹ In die zin kan er een onderscheid worden aangebracht in veranderingen tussen individuele tijd en historische (maatschappelijke) tijd, tussen fenomenologische tijd en chronologische tijd.

Individuele ontwikkeling (processen van ouder worden) en maatschappelijke ontwikkelingen (structurele veranderingen) vormen een dialectische relatie. In ons model ligt het zwaartepunt bij levenslopen van individuen, maar deze kunnen niet in een maatschappelijk vacuüm worden beschouwd. De ontwikkelingen van levenslopen moeten geplaatst worden tegen de achtergronden (contexten) van ontwikkelingen in de samenleving, en omgekeerd (cf. Riley, 1986).

Om de zaak aan te scherpen: we hebben onderzoek gedaan onder mannen uit een specifieke cohorte (ze zijn geboren in het begin van de jaren '60) gedurende een specifieke periode (eind jaren '80). Kenmerkend voor deze cohorte en hun demografische positie is in ieder geval het probleem van de werkloosheid en baanonzekerheid in structurele zin. Werkloosheid als maatschappelijk gegeven is in deze optiek een voortvloeisel van ontwikkelingen in het arbeidsbestel en deze doen zich onafhankelijk van individuen voor. Ik wil aantonen dat de aard van dit structurele fenomeen — of breder geformuleerd: sociale structuren — de levenslopen van de door ons onderzochte mannen beïnvloed heeft. Dit kan men zien als de objectieve kant van structurele processen (werkloosheid als macro-gegeven). Daarnaast is er de cognitieve kant, de perceptie en waardering van deze processen in (inter-)subjectieve zin (de beleving van de werkloosheid als micro-gegeven). Om enkele relevante ontwikkelingen op structureel niveau te belichten volgt een kort excurs naar de verzorgingsstaat en de daarin verankerde ideologie.⁸² De ideologie van de verzorgingsstaat — met thema's als: volledige werkgelegenheid, goede volkshuisvesting, gelijkheid van onderwijskansen, bewaken van sociale grondrechten, emancipatie en maatschappelijke ontplooiing, handhaven van een fatsoenlijk uitkeringsstelsel — loopt steeds meer spaak door een verminderde economische ruimte. De keus voor de liberalisering van de vrijheid in economisch en sociaal-cultureel opzicht heeft als negatief bijverschijnsel de prijs van de veiligheid en bestaanszekerheid ('risk society': Beck, 1992). Het spanningsveld tussen consument en staatsburger, tussen markt en overheid, zal in de jaren negentig zich steeds meer laten voelen. De groeiende criminaliteit en gevoelens van onveiligheid, en een onacceptabel hoog niveau van werkloosheid worden door de bevolking als de grootste maatschappelijke problemen gezien. De positie van jongeren is daar mee verweven. Het politieke debat zal moeten zoeken naar nieuwe ideeën en oplossingen, naar nieuwe vormen van consensus en rechtvaardigheid. Willen de nieuwe generaties redelijk kunnen inburgeren dan zullen de voor hen geldende blokkades, maatschappelijke kwetsbaarheid, gebrek aan banen, uitzichtloosheid, geslecht moeten worden. Dit geldt des te meer voor jongeren in achterstandssituaties.

3.2 Excurs: jongeren in de verzorgingsstaat

In deze paragraaf staat de (veranderende) positie van jongeren in de verzorgingsstaat centraal. De verzorgingsstaat zoals we die nu kennen is het produkt van meerdere in elkaar grijpende maatschappelijke en historische processen op sociaal-economisch, sociaal-cultureel, juridisch-politiek terrein en zoals het er nu uitziet, op alle drie terreinen nogal conjunctuurgevoelig. Het ligt niet in de bedoeling een uitgebreide analyse van de ontwikkeling van en transformaties binnen de verzorgingsstaat te geven.⁸³ In het algemeen kan gesteld worden dat de verzorgingsstaat — zoals opgebouwd na de tweede wereldoorlog, uitgebreid in de jaren zestig en zeventig, gereviseerd in de jaren tachtig — in de jaren negentig gekenmerkt wordt door een zekere terugtreding: minder overheid, meer markt; een minder genereus stelsel, meer accent op de plichtenkant van mensen met een sociale uitkering, enz. Of in termen van Bommeljé met betrekking tot

de positie van jongeren in de jaren '90: ".. de adolescenten goed beseffen gevangen te zijn van een samenleving die gouden bergen belooft, maar gedecimeerde studiebeurzen, ontmantelde jeugdlonen en gemutileerde uitkeringen biedt".⁸⁴

Een eerste kenmerk dat in dit kader relevant is, is het ontstaan van jeugd als sociologische categorie. Jeugd, de leeftijdscategorie van jongeren, bestond als maatschappelijke categorie natuurlijk ook voordat de verzorgingsstaat tot ontwikkeling kwam, maar door een aantal ontwikkelingen is de 'moderne' jeugdpositie aanzienlijk veranderd. Jeugd werd vroeger overwegend als generatie geduid (Mannheim, ((1928), 1964), een cohorte met gedeelde (maatschappelijke) ervaringen (generatiesamenhang), en specifieke rechten en plichten als nog-niet volwassenen.⁸⁵

In de verzorgingsstaat kan het begrip jeugd vooral gezien worden als een (sociologisch-pedagogische) constructie, met behulp waarvan specifieke problemen, verbonden met het jong-zijn, een bepaalde inkadering krijgen. Jeugd wordt een zelfstandige maatschappelijke categorie (en als zodanig bijvoorbeeld ook beleidscategorie) (cf. Klaassen, 1990). De meest belangrijke institutionele inbedding daarvoor is het onderwijssysteem. Het moeten volgen van onderwijs (leerplicht) segregert jeugd op basis van jaarklassen en leeftijdsgroepen en creëert tegelijkertijd informele socialisatiekaders. Door de verlenging van de onderwijsloopbanen en de toegenomen onderwijsdeelname heeft deze tendens zich versterkt. De deelname aan het schoolse en buitenschoolse leven, de vrije tijd, zijn dan ook in toenemende mate gaan concurreren met die aan het gezinsleven. Naast het gezin als primair socialisatiemilieu wordt het onderwijs gezien als secundair socialisatiemilieu; de vrije tijd en peer-groep⁸⁶ kan dan worden gezien als tertiair milieu⁸⁷ en in dat verband kan men spreken van socialisatie in jeugdculturen. De 'zorg' voor de jeugd is voor een belangrijk deel overgenomen door professionele instituties (onderwijs, verenigingen, hulpverlening).

De begrenzingen van de categorie jeugd/jongeren, als constructie van jong-zijn, hebben een historisch-maatschappelijke inbedding langs lijnen van socialisatietrajecten en levensloopontwikkelingen (cf. Peeters en Mönks, 1986; Clausen, 1968; Sørensen et al., 1986). Zo is het 'omslagmoment' minderjarigheid-meerderjarigheid een relatief arbitraire scheidslijn op basis van veralgemeende (common-sense) inzichten uit de cognitieve en ontwikkelingspsychologie (zie voor het strafrecht: bijvoorbeeld Bol, 1991). Voor de onder- en bovenbegrenzing gelden vergelijkbare arbitraire momenten. De overgang kind-jongere en de overgang jongere-volwassene zijn niet strikt biologisch bepaald — er is uiteraard wel een relatie met het proces van ouder worden —, maar weerspiegelen de maatschappelijke posities van het kind, de jongere en de volwassene. Er ontstaat in het ontwikkelingsproces van kind naar volwassene — het patroon van culturele individualisering — en de diverse stadia daarbinnen, als het ware een glijdende schaal van minder naar meer met betrekking tot toerekeningsvatbaarheid, vermogen tot moreel oordelen, handelingsbekwaamheid en verantwoordelijkheid. Daarnaast zijn er verschuivingen van afhankelijkheid naar onafhankelijkheid in emotioneel-affectief en economisch opzicht. Men zou kunnen stellen dat binnen de levensloop van kind naar volwassene sociaal-culturele, sociaal-cognitieve en sociaal-economische aspecten, naast histo-

risch-structurele en demografische factoren, bepalen hoe deze overgangen verlopen.⁸⁸ De beeldvorming over jongeren en jong-zijn, het scala van 'youth as fun' tot 'youth as trouble' en bijbehorende 'moral panics' (Cohen, 1973/1980) loopt daar parallel aan.

Een tweede lijn is het ontstaan van het begrip jeugd als verzelfstandigde fase in de psychologische levensloopontwikkeling. Deze wordt vooral gekenmerkt door fysieke en psychische veranderingen. Ook dit heeft bijgedragen aan de institutionalisering van de jeugd door het creëren van een aparte jeugdruimte, moratorium (maatschappelijk ongebondenheid en experimenteerruimte) en groepsvorming op basis van leeftijd. Jong zijn in cultureel-symbolische zin wordt gekenmerkt door een interne differentiatie, waarvan de distinctielijnen door jongeren zelf steeds meer benadrukt worden. In die zin is er sprake van een rijk geschakeerd geheel van jeugdsubculturen, invloeden van media en commercie (muziekmaken, kledingstijlen), uitgaanslokaties etc. Deze differentiatieprocessen worden in deel II voor de verschillende typen zichtbaar gemaakt.

Typerend voor de verzorgingsstaat is een zekere ambiguïteit met betrekking tot de maatschappelijke positie van het jong-zijn. Twee tegenovergestelde ontwikkelingen, die scharnieren om het continuüm van afhankelijkheid en onafhankelijkheid, spelen daarbij een rol. Het culturele verzelfstandigingsproces van jongeren (als consument en producent, als deelnemer en vormgever aan jeugdsubculturen met een specifieke sociale ruimte en expressiemiddelen) leidt ertoe dat jongeren in een aantal opzichten meer vrijheidsgraden kennen dan eerdere generaties. Deze hoeven niet meer bevochten te worden maar zijn vanzelfsprekende claims in het alledaagse jongerenleven. In welke mate er sprake is van regionale verschillen danwel differentiaties op basis van religie, sekse en etniciteit, milieu-factoren (klasse) laat ik verder rusten, maar gesteld kan worden dat er sprake is van een algemeen geaccepteerd cultuurbeeld van een relatieve autonomie voor jongeren. Ze kunnen in velerlei opzicht hun eigen gang gaan. Naast de gegroeide tolerantie als positieve eigenschap daarvoor is de schaduwkant de gegroeide onverschilligheid; uit gemakzucht en permissiviteit kunnen jongeren ook aan hun lot worden over gelaten (cf. Schuyt, 1995).

De culturele autonomie die jongeren zich hebben verworven druist in tegen de ontwikkeling van een verlenging van de economische afhankelijkheid, ondermeer door een uitbreiding van de leerplicht en een toegenomen participatie aan secundair vervolgonderwijs, de restricties van minimumjeugdlonen danwel uitkeringen langs leeftijdslijnen. Alleen die jongeren die in staat zijn om zichzelf te onderhouden, meestal door een reguliere baan, staan niet bloot aan controlerende (en dus disciplinerende) elementen, die inherent zijn aan financiële afhankelijkheid. Als jongeren niet werken, maar studeren of werkloos zijn, dan bepalen de financiers daarvan, ouders, studiefinanciering, bijstandsuitkering tot op zekere hoogte hun vrijheidsgraden. Schoolgaande (studerende) en werkloze jongeren (schoolverlaters) zijn door de bank genomen meer afhankelijk van een ouderbijdrage (verzorgingsplicht) en in die zin is er bij hen sprake van een verlengde jeugdperiode.

In jeugdonderzoek is de globale jeugdfase (adolescentie, puberteit) onderverdeeld in verschillende op elkaar aansluitende fasen, met ieder voor zich kenmerkende domeinen en problemen. Omdat de adolescentieperiode (ook hier weer eerder bedoeld in sociologische dan in biologisch-psychologische zin) steeds eerder begint (en de kindertijd dus navenant ingekort wordt) en langer doorloopt, spreekt men wel van jong- (11/12 tot 14 jaar), midden- (14/15 tot 16/17 jaar), laat-adolescentie (18-20/21 jaar) en post-adolescentie (20-25 jaar). De (post-)adolescentie heeft dan als pendant de periode van de jongvolwassenheid (18-25 jaar). Het begrip volwassenheid is sociologisch gesproken meerdimensioneel en krijgt vorm en inhoud door de combinatie van meerdere positionele elementen (leeftijd, burgerlijke status, verzorgingspositie, arbeidsmarktpositie, financiële autonomie, woonpositie en zelfstandigheid, levenservaringen, burgerschap, culturele participatie e.d.). Deze elementen zijn vervolgens constituerend voor de ontwikkeling van zelfbeeld en identiteit. Zelfbeeld en persoonlijkheid vormen vooral onderdeel van de psychobiografie, terwijl identiteit meer verwijst naar de sociale (sociologische) aspecten. Dit laatste, de sociobiografie, is meer georiënteerd op identificatie en groepsvorming, bijvoorbeeld peergroep als referentiekader, jeugdcultuur als identiteitskader.

Jongeren kunnen, in vergelijkbare leeftijdscategorieën/socialisatiefasen, de verschillende dimensies op uiteenlopende wijze realiseren. Mede om die reden verdient het aanbeveling in onderzoek onder jongeren aan te geven welke leeftijdsgroepen men op het oog heeft. Als men met jongeren ruwweg de groep 12-25 jarigen bedoelt, dan verliest men uit het oog dat hun sociale en maatschappelijke posities en daarmee verbonden status-elementen, vrijheidsgraden, (politieke) rechten en plichten, mate van (on)afhankelijkheid etcetera nogal uiteen kunnen lopen. Deze heterogeniteit kan ondervangen worden door de aandacht te beperken tot specifieke, gehomogeniseerde categorieën. Een dergelijke inperking geldt niet alleen de keuze voor respondenten in empirisch onderzoek, maar ook de theoretische reikwijdte en het generalisatievermogen van bevindingen. Met andere woorden, *de* jeugd — als monolithisch begrip — bestaat niet.

3.3 Levensloop op individueel niveau

Een levensloop, de ontwikkeling langs leeftijdslijnen, kan sociologisch worden opgevat als een sequentie van posities (en positieovergangen) en daarbij behorende rollen en rolverwachtingen. Anders gezegd: een levensloop is een structurering van (opeenvolgende) posities op individueel niveau. Een dergelijke structurering kan worden gezien als een (dynamische) configuratie van posities met bijbehorende relaties en eigenschappen. Zo kunnen posities onderscheiden worden naar hun stabiliteit en duurzaamheid, hun autonomie, afhankelijkheid of interdependentie, hun prestige en status, hoedanigheden als openheid of geslotenheid, hun toegangskwalificaties (allocatie en selectie) en hun structurele lokatie op leefwereldniveau (sociale posities) of op maatschappelijk niveau (maatschappelijke posities). Door nu posities, opgevat als structuurkenmerken, centraal te stellen, kunnen individuele positiebekleders (en hun meer unieke psychobi-

ografie), althans voorlopig, als het ware even tussen haakjes worden geplaatst. Daardoor kan een verbinding worden gelegd met culturele verwachtingen als normatieve structuur met betrekking tot de formatieve periode van jongeren. Dit houdt in dat in de samenleving de levenslopen van jongeren, men kan dan nu ook spreken van levenslooptrajecten, in zekere zin al zijn voorgeprogrammeerd. Deze verwachtingen aan jongeren gesteld zijn maatschappelijk geïnstitutionaliseerde en leeftijdgerelateerde (naast klasse, sekse en etniciteit) verwachtingen, die overgangen markeren tussen bepaalde leeftijdsfasen.⁸⁹ Een dergelijke inbedding 'construeert' een ideaal-typische fasering in de levensloop, die moet culmineren in de volwassenheid. Ik heb het hier niet over feitelijke volwassenheid (meerderjarigheid wanneer iemand 18 wordt), maar over normatieve volwassenheid zoals tot uitdrukking komt in bijvoorbeeld het realiseren van rolverwachtingen en omgang met andere volwassenen.

De sequentie van posities, en de overgangen daartussen, kan men zien als een (anticiperend) socialisatieproces, waarin het zich eigen maken van maatschappelijke verwachtingen, en dus het verwerven van sociale erkenning, status en respectabiliteit, als levensopgaven centraal staat.⁹⁰ Levenslopen van jongeren kan men onderscheiden in levenslooffasen of socialisatiefasen.

In dit onderzoek hanteren we een drietal, elkaar opvolgende, socialisatiefasen. Ideaal-typisch zijn deze:

— de primaire socialisatiefase. Deze fase omvat vooral de kindertijd en valt grotendeels samen met de lagere schoolperiode (de leeftijd tot 12, 13 jaar).

— de secundaire socialisatiefase. Deze fase behelst de adolescentiefase (psychologisch de puberteit) en valt samen met het primaire vervolgonderwijs (de leerplichtige leeftijd tot 16, 17 jaar).

— de tertiaire socialisatiefase. Deze fase behelst de fase van de jongvolwassenheid (post-adolescentie). In deze fase treedt een differentiatie op. Wanneer het primaire vervolgonderwijs eindonderwijs is dan wordt er een overgang gemaakt naar de arbeidsmarkt. Wanneer er sprake is van secundair vervolgonderwijs dan wordt deze overstap vooralsnog uitgesteld. Het eindpunt van deze fase wordt door mij gelegd zo rond het vijfentwintigste levensjaar. Maatschappelijk gesproken wordt men dan geacht volwassen te zijn (de rolverwachtingen met betrekking tot het volwassen zijn te hebben geïnternaliseerd). Daarover straks meer.

3.4 Levensopgaven als normatieve verwachtingenstructuur

De overgang van adolescentie naar (jong-)volwassenheid kan worden gezien als een complex geheel van positionele trajecten, identiteits- en statusverwerving. Leidraad daarbij zijn de min of meer geïnstitutionaliseerde verwachtingen dan wel eisen, die men aan jongeren (als nieuwe generatie) stelt als ze de status van volwassene en burger claimen. Deze verwachtingen en eisen stoelen globaal op een tweetal socialisatiekaders: leefwereld/milieu en het maatschappelijk systeem. Beide kaders geven elk op hun niveau vorm en inhoud aan levensopgaven die gerealiseerd moeten worden, wil men

zowel op leefwereld- als op systeemniveau in aanmerking komen voor het predikaat volwassene. In die zin kan de adolescentie mede worden opgevat als een dubbel proces van anticiperende socialisatie naar de volwassenheid. Dit socialisatieproces kent zowel formele als informele aspecten en vindt, min of meer tegelijkertijd, plaats op meerdere socialisatiedomeinen. Formele socialisatie-’agencies’ vormen vooral het gezin en het onderwijs; informele vooral die van leeftijdsgroepen, met name op het domein van de vrije-tijd (met invloeden van commercialisering, massamedia, jeugdculturen), maar deze werken ook door naar informele settingen binnen het onderwijs danwel het werk. In die zin kan socialisatie als dynamisch proces worden gezien als een voortdurende reeks van ’bevelsopdrachten’, weliswaar met verschillende vrijheidsgraden, waarover onderhandeld wordt. Deze onderhandelingen gaan vooral over de legitimiteit van socialisatiedoelen (levensopgaven), waarin enerzijds institutionele ’dwang’ en anderzijds individuele behoeften van acceptatie/internalisatie, verzet, omdefinieringen e.d. tezamen komen.⁹¹ Men kan stellen dat de samenleving als het ware een ideale blauwdruk uitrekt ’hoe volwassen te worden’. De realisatie is niet alleen afhankelijk van materiële mogelijkhedenvoorwaarden, hulpbronnen, maar ook van divergerende interpretatieprocessen (langs lijnen van klasse, sekse, etniciteit), individuele preferenties (biografie-ontwerpen) en sociale ondersteuningskaders. Jongeren hebben in toenemende mate de vrijheid om zelf mede te bepalen hoe de onderhandelingsresultaten er zullen uitzien. In die zin gaan processen van individuatie (persoonlijkheidsontwikkeling) en individualisering hand in hand. De ontwikkeling van een identiteit berust tegenwoordig in mindere mate op elementen van een ’ascribed identity’, maar vooral op elementen van een ’achieved identity’. Identiteitsvorming kan worden gezien als identiteitsprojecten, waarin jongeren zelf actief hun identiteit vorm en inhoud geven. Men zou zelfs kunnen beweren dat in de ontwikkeling van een identiteit ’self-assumed’ elementen steeds belangrijker worden (niet wie je bent, maar wat je pretendeert te zijn). Daarmee krijgt de identiteit een meer fluïde en flexibele-contextuele speelruimte (zie ondermeer: Hall en Du Gay, 1996).

Het realiseren van levensopgaven kan, zoals al aangegeven, worden opgevat als een opeenvolging van (meerdere, in de betekenis van multi-dimensionele) posities en positieovergangen. Deze overgangen fungeren als status-passages (’rites de passage’). De keuze voor levensopgaven (selectie uit het potentiële aanbod van levensopgaven) kan men zien als ’long-term commitments’ (biografie-ontwerpen) die van invloed zijn op de handelingsvrijheid in het latere leven (Birg, 1991).

Het volgende normatieve ideaal-model geeft in grote lijnen aan, waaraan jongeren, maatschappelijk gesproken, moeten voldoen. Positie-overgangen, identiteitsontwikkeling, tijdsstructurering en ontwikkeling van competenties vloeien daarbij als ontwikkelingstaken in elkaar over (zie bijvoorbeeld: Havighurst, 1948, 1963; Lenz, 1986; Brusten en Malinowsky, 1983; Hazekamp e.a., 1988; Krüger, 1988; Hendry, 1987, in: De Bie en Miedema, 1990). Als volgt:

— het zich ’los’ maken van het gezin van herkomst en het inrichten van een eigen leven, waarvoor men zelf verantwoordelijk is. Leeftijdgenoten/vriendengroepen kunnen in dit individuatieproces ondersteunend werken. Voorwaarde daarbij is, naast het zich

verwerven van een eigen sociale ruimte, veelal de eigen financiële onafhankelijkheid of die van de partner.

— het realiseren van financiële onafhankelijkheid, meestal door betaald werk, markeert de eigen redzaamheid en verantwoordelijkheid. Voor mannen, maar in toenemende mate ook voor vrouwen, is het uitoefenen van betaald werk een entree-biljet voor maatschappelijke participatie en de ontwikkeling van een beroepsidentiteit.

— het ontwikkelen van een stabiele sekserol en een eigen sekse-identiteit. Beelden van mannelijkheid en vrouwelijkheid (gender als systeem van symbolisch-culturele opvattingen) spelen daarin een belangrijke rol. Deze beelden kunnen nog een sekse-specifieke en traditionele inkadering hebben. Onderdeel daarvan kan voor mannen zijn het presenteren van een meer of minder mannelijke reputatie en/of het benadrukken van 'macho' waarden, terwijl vrouwen hun affectieve vaardigheden benadrukken. Zijn deze beelden meer sekse-neutraal (modern, geëmancipeerd) dan kunnen sekserol en identiteit een andere inhoud krijgen.

— het aanknopen van een vaste relatie, veelal heteroseksueel van aard. Deze moet de basis leggen voor het eigen gezin, of andere vorm van leefeenheid, en de opvoeding van eventuele kinderen. Binnen deze primaire relatie moeten afspraken worden gemaakt over taakverdelingen/rolverhoudingen met betrekking tot kostwinner- en zorgfunctie. Hiermee verbonden is de relationele identiteitsontwikkeling en het dragen van ouderlijke verantwoordelijkheid.

— het ontwikkelen van een eigen waarden- en normensysteem en een reflectie op de eigen sociale en maatschappelijke posities en die van anderen. Tevens moeten jongvolwassenen hun verhouding ten opzichte van de institutionele samenleving en de daarbinnen vigerende (ongelijkheids)verhoudingen markeren. Identiteit als moreel project.

— het ontwikkelen van sociale vaardigheden en consumptieve en vrije-tijdscompetenties (het leren omgaan met geld, keuzes kunnen maken uit het vrije-tijdsaanbod van media en cultuurindustrie).

— het zich eigen maken van de staatsburgerrechten en -plichten en politiek-institutionele competenties (politiek burgerschap).

— het ontwikkelen van een toekomstperspectief met betrekking tot de inrichting van de verdere levensloop (socialisatie als continu proces) en het eventueel bijstellen van eerdere verwachtingen (reflexieve houding).

Levensopgaven vervullen gelijktijdig meerdere functies die op elkaar afgestemd moeten worden; ze zijn zowel waardenoriëntatie, handelingsdoel, socialisatieuitkomst als mede integratiekader ten aanzien van eisen/verwachtingen, die vanuit leefwereld en systeem aan jongeren worden gesteld. Bovenstaande eisen waren voor jongvolwassenen tot voor kort de (traditionele) voorwaarden voor het 'invliegproces' in de wereld van volwassenen. Dit ideaalbeeld sluit overigens nauw aan bij de opvoedwaarden die we in het vorige hoofdstuk hebben gepresenteerd in onze schets over het ideale gezin. De daar verankerde opvattingen over bijvoorbeeld respectabiliteit, arbeidsethos, tolerantie, zelfredzaamheid en onafhankelijkheid vormen formatieve elementen voor geaspireerde levensopgaven voor jongeren uit dergelijke gezinnen. Normatieve levensopgaven kunnen dan ook worden gedefinieerd als 'respectabiliteitseisen'. Het daaraan niet kunnen

of willen voldoen kan men deviantie noemen.⁹² Daarmee wil ik niet beweren dat kinderen die opgroeien in minder gunstige (gezins)omstandigheden automatisch, gelet op het belang van de vroege ontwikkeling van kinderen, probleemgedrag zullen vertonen. Zo beweren Brim en Kagan dat veel individuen een groot vermogen tot verandering hebben, en dat de consequenties van gebeurtenissen in de vroege kindertijd steeds weer door latere ervaringen worden getransformeerd. Daardoor is het verloop van de menselijke ontwikkeling meer open dan velen menen (Brim en Kagan, 1980: 1 in: Elder, 1986: 294; zie ook de studies van Fürstenberg, 1976; Jessor & Jessor, 1977; Vaillant, 1983 in: Elder, *ibid*; Laub en Samson, 1993; Zingraff et al.: 1993). Behalve deviantie als overtredingen van normatieve verwachtingen kan deviantie ook 'veroorzaakt' worden door meer individuele aspecten of individuele gebeurtenissen (de zogenaamde idiocratische of non-normatieve levensgebeurtenissen).⁹³

Tot op zekere hoogte ligt aan een dergelijk verwachtingencomplex de stilzwijgende notie van een 'standaardbiografie' ten grondslag (Krüger, 1988; Peters, 1992). Vorm en inhoud van deze standaardbiografie zijn sekse-specifiek gedefinieerd. Aan jongvolwassen mannen worden andere eisen gesteld dan aan jongvolwassen vrouwen. Taak- en rolverdelingen tussen mannen en vrouwen baseren zich daarbij op traditionele (patriarchale) beelden van mannelijkheid en vrouwelijkheid. In principe bestaat er tussen beide standaardbiografieën een hiërarchisch-complementaire relatie, waarin vermeende mannelijke en vrouwelijke kwaliteiten ieder hun eigen domein hebben. De man is kostwinner en beweegt zich op het publieke domein; de vrouw vervult de verzorgingspositie en beweegt zich op het private domein van huishouding en moederschap. In dit model is de vrouw inkomensafhankelijk van de man en de man zorgafhankelijk van de vrouw.

De sekse-specifieke standaardbiografie is evenwel onder druk te komen staan door een aantal sociaal-culturele en sociaal-economische processen. Dit houdt in dat levensopgaven geherdefinieerd zijn; ze zijn flexibeler geworden (gemoderniseerd en geëmancipeerd). Er ontstaan op basis daarvan ook nieuwe categorieën.⁹⁴ Zo wordt betaald werk voor een toenemend aantal vrouwen belangrijk, niet alleen financieel, maar ook als zingeving en ontplooiing. Daarvan af te leiden is de vraag of de eventuele (mannelijke) partner zichzelf nog steeds als primaire kostwinner definieert of dat er ruimte is ontstaan voor nieuwe arrangementen als tweeverdieners/tweeverzorgers en/of rolwisseling(en) met betrekking tot kostwinnerschap en kinderopvoeding, gesteld dat er al sprake is van een kinderswens. Een dergelijk model kan men de moderne keuzebiografie noemen. Individuen bepalen zelf en/of in overleg met hun relatiepartner welke keuzes ze willen maken ten aanzien van werk en gezinsvorming, zij het dat deze meestal gestalte krijgen in een zone van acceptabele alternatieven. Met name voor vrouwen biedt dat, naast het nadeel van de dubbele belasting, mogelijkheden om werk/carrière/gezinsleven te combineren (zie voor een bespreking van de verschillende betekenissen van werk voor jongvolwassen vrouwen: Peters, 1992; De Bie en Miedema, 1990; voor mannen: Miedema, 1993). Aannemelijk is dat de moderne keuzebiografie vooral aanhangers vindt onder kinderen afkomstig uit de hoger opgeleide middenklasse gezinnen. Meer egalitaire opvoedidealen, rolmodellen, materiële hulpbronnen, aanwezige

vormen van cultureel en onderwijskapitaal, intrinsieke werkaspecten, verwachtingen en steun van partner, enz. maken een dergelijke optie — het model van tweeverdieners met een gedeelde zorgverantwoordelijkheid voor huishouding en de opvoeding van eventuele kinderen — tot een realiseerbare levensopgave.

Een en ander houdt in dat de tertiaire socialisatiefase steeds belangrijker wordt als beslissingsveld voor de inrichting van het leven.⁹⁵ In de volgende paragraaf staan we stil bij het belang van werk als levensopgave voor jongvolwassen mannen.

3.5 Werk en werkloosheid

Een centraal aspect van de moderne verzorgingsstaat betreft de functie en rol van betaald werk. Betaald werk (reguliere baan op basis van een arbeidscontract, loondienst, of een inkomen als zelfstandig ondernemer) is in en voor de samenleving nog steeds het organiserende principe bij uitstek. Opvoeding en onderwijs anticiperen op het later uitoefenen van een functie op de arbeidsmarkt; in toenemende mate ook voor vrouwen (zie de 1992-maatregel, herziening bijstandswet). Werken is daardoor een belangrijk integrerend mechanisme voor jongvolwassenen. Het belang van werk (betaalde arbeid, baan) is zodanig met het bestaan verweven dat het bij de meeste jongeren kan worden beschouwd als een geïnternaliseerde levensopgave. Nu de verzorgingsstaat gebukt gaat onder massale en structurele werkloosheid is het onvermijdelijk dat grote groepen jongeren niet meer aan de slag komen of moeten werken in een minder gewaardeerde functie, het verschijnsel van 'underemployment' dan wel werken in tijdelijke en/of flexibele dienstverbanden, 'subemployment'. Als jongeren werkloos zijn, 'unemployed' dan kan dit ertoe leiden dat er een harde kern van niet-bemiddelbare werklozen ontstaat ('non-employable') (cf. Miedema, 1992). Dit kan leiden tot verschillendsoortige contradicties die op de één of andere manier moeten worden opgelost (De Bie en Miedema, 1990; Miedema, 1993, 1994). Werkloosheid is daardoor niet alleen maar een economische crisis, maar ook een sociaal-culturele en politieke.

(Jeugd)werkloosheid als politiek en maatschappelijk probleem verscheen pas op de agenda in het midden van de jaren '70.⁹⁶ De stand van kennis wordt dan als ontoereikend ervaren om actief te interveniëren in het werkloosheidsprobleem. Er is weliswaar veelvuldig onderzoek gedaan naar de beleving van werkloosheid en armoede, maar het zwaartepunt daar is een meer psychologische invalshoek (Jahoda, 1982; Wacker, 1983; Fineman, 1987; Hayes en Nutman, 1981). De culturele beleving van werkloosheid moet derhalve aangevuld worden met een structurele analyse van de arbeidsmarktpositie van verschillende groepen werklozen. Voor huishoudingen waarvoor geldt dat de man (hoofd)kostwinner is, wordt werkloosheid ook een gezinsprobleem (cf. Van Loon et al., 1982; Fagin en Little, 1984; zie voor werkloze jongeren en het gezin: Allat en Yeandle, 1992).

Voor een jongere die na zijn opleiding er niet in slaagt een baan te vinden, kan de beleving een andere zijn dan voor iemand die tijdelijk werkloos is door frictie (aansluiting oude baan — nieuwe baan). Als een jongere er in het begin niet meteen in slaagt

om een baan te krijgen dan kan dat nog worden geweten aan persoonlijke tekortkomingen, gebrek aan sollicitatie- en werkervaring, weinig relevante netwerken, niet mobiel genoeg. Hij kan dan nog de schuld bij zichzelf zoeken en proberen zijn tekortkomingen weg te werken. Wanneer hij evenwel bij voortduring werkloos blijft, kan hij gaan zoeken naar andere verklaringen als: een tegenvallende economie, een gebrek aan vacatures, werkgevers die geen jongeren in dienst willen nemen. Tussen zijn pogingen om aan de slag te komen en objectieve arbeidsmarktcondities ontstaan contradicties. De werkloosheid is nu niet langer meer een persoonlijk falen, maar de schuld van de 'economie' of 'maatschappij' danwel een combinatie van factoren. Blijft de jongere, in weerwil van zijn inspanningen, permanent buitenspel dan zal hij zich daarop moeten instellen. Of hij legt zich neer bij zijn marginale positie of hij probeert er het beste van te maken door voor zichzelf te kiezen, bijvoorbeeld door het creëren van eigen zingevingsidealen of actief te ageren tegen een onrechtvaardige samenleving, een proces van politisering en radicalisering.

Andere werklozen groeien op in een subcultuur van werkloosheid en uitkeringsafhankelijkheid (cf. Murray, 1984). Door de generaties heen en binnen hun sociale netwerken is werkloosheid een terugkerend en algemeen verschijnsel. Deze korte voorbeelden geven aan dat *de* werkloze, en mutatis mutandis *de* langdurig werkloze, niet bestaat. Men kan gevoeglijk aannemen dat de groep langdurig werklozen heterogeen van samenstelling is, zelfs als men in een onderzoeksopzet als de onze probeert tot een zekere homogenisering van kenmerken te komen door in- en uitsluitingscriteria te hanteren (leeftijd, lengte werkloosheid, woonplaats/lokale arbeidsmarkt). Dit model geeft de ruimte uiteenlopende levenslopen met variërende ervaringswerelden fijnmazig te analyseren.

3.6 Relaties

Behalve werk vormt ook het krijgen van een relatie onderdeel van het maatschappelijke verwachtingspatroon met betrekking tot het volwassen worden. Even los gezien van de aard van de relatie (homoseksueel dan wel heteroseksueel) en de verschillende vormen die een relatie als leefvorm kan aannemen (vaste vriend(in)), samenwonen, getrouwd zijn, kinderen krijgen) is de aanname dat het hebben van een relatie belangrijk is voor de identiteitsvorming. Naast de beroepsidentiteit is de relationele identiteit duidelijk richtinggevend voor de inrichting van het leven als jongvolwassene. In zekere zin, maar minder absoluut dan vroeger, is het hebben van betaald werk (minimaal van een van beide partners) een voorwaarde voor het gezamenlijk kunnen starten van een eigen huishouding. Men kan stellen dat het hebben van een baan, zeker voor mannen, samenvalt met de kostwinnersfunctie. Het daar niet aan kunnen voldoen door werkloosheid kan op meerdere wijzen als problematisch worden ervaren (financieel, identiteit), zeker als er sprake is van jonge kinderen. Men mag dan ook aannemen dat met name voor werkloze jongvolwassen mannen — in het proces van relatievorming, of als ze jonge kinderen hebben — er een extra-probleem ontstaat. Werkloosheid is, zoals al eerder

gesteld, dan immers ook een relatie- of gezinsprobleem geworden (cf. Fagin en Little, 1984; Winefield et al., 1993; Allat en Yeandle, 1992).

Noten bij hoofdstuk 3

70. Ik ga voor het gemak even voorbij aan de werking van de strafrechtketen en de rol van de verschillende justitiële organisaties daarbinnen, het preventiebeleid en het slachtofferonderzoek.
71. "Allereerst springt in het oog dat het absolute aantal onderzoeken in de categorie *Maatschappelijke integratie* in het laatste decennium een scherpe stijging vertoont, vergeleken met de voorgaande decennia. Er is een groeiende aandacht voor thema's als beleving van werkloosheid, problemen op school, criminaliteit en vandalisme, en niet in de laatste plaats de (integratie)problematiek van jongeren uit etnische minderheden" (Abma, 1986: 211).
72. "Het naoorlogse jeugdonderzoek in Nederland kenmerkt zich door een grote diversiteit in benaderingswijzen en onderzoeksvelden. Dit heeft geleid tot het ontbreken van een gemeenschappelijk begrippenkader, een nadruk op detailstudies, soms sterk op de praktijk gericht dan weer sterk op de theorie gericht en vooral versnipperd. Er is sprake van weinig coherente theorievorming over de jeugd als maatschappelijke fenomeen (zie Klaassen 1991) en er is een grote verscheidenheid aan denkstijlen in de diverse tradities" (Klaassen en Kleijer, 1993: 83). "Met de toename van het aantal jeugdonderzoeken neemt ook de *specialisering* toe. Steeds vaker worden deelproblematieken (gezin, onderwijs, seksualiteit, politieke opvattingen) apart onderzocht door gespecialiseerde instituten, terwijl deze problematieken in de eerste decennia vaak in hun samenhang werden onderzocht" (Abma, 1986: 213).
73. "Kwalitatief onderzoek heeft zich een plaats veroverd ook op het terrein van socialisatie, identiteit en levensloop. .. Twintig jaar geleden was hier nog geen sprake van" (Klaassen en Kleijer, *ibid.*: 83). Het kwalitatief onderzoek heeft zijn eigen ontwikkelingslijnen (de Chicago-school (Thomas en Znaniecki), 'history from below' (mentaliteitsgeschiedenis), oral history). Daar heeft " .. een soort kruisbestuiving plaatsgevonden. Daardoor is op sociaal-wetenschappelijk terrein een tegencultuur ontstaan, die als alternatief fungeert voor de orthodoxe benadering met haar grootschalige enquêtes. In die tegencultuur bloeit de gevalsstudie (case study) met een klein aantal onderzoekssubjecten en kwalitatieve data. Deze tegencultuur zet zich af tegen de momentopnames (cross section) van de orthodoxe enquête. Men tracht te traceren hoe sociale processen en veranderingen zich voltrokken. Aanhangers van deze tegencultuur beschouwen hun onderzoekssubjecten niet als 'cultural dopes' (Garfinkel, 1967). Daarentegen trachten zij inzicht te krijgen in de motieven en de subjectieve ervaringen van degene die onderzocht wordt" (Davis et al., 1995: 247). De methodenstrijd tussen kwalitatief en kwantitatief onderzoek is de laatste jaren minder scherp geworden. Beide vormen van onderzoek proberen, weliswaar met andere middelen, een bijdrage te leveren aan kennisontwikkeling en theorievorming over jongeren.
74. "Er is meer aandacht gekomen voor het micro-sociologisch perspectief met nieuwe begrippen als handelingscompetentie, individuatie, leefstijl en identiteit. Tevens is een nieuw subjectbegrip geïntroduceerd (Hurrelman 1986). Het individu wordt hierin niet meer beschouwd als een passief object maar als een actief subject dat zelf zijn sociale realiteit construeert en voortdurend ontwikkelt" (Klaassen en Kleijer, 1993: 85).

75. Levensloop en biografie zijn begrippen die nauw aan elkaar raken. De levensloop wordt veelal gezien als een objectieve volgorde van activiteiten en gebeurtenissen in verschillende levenssferen en diverse geïnstitutionaliseerde handelingsvelden met een eigen structuurkarakter. De biografie is daarbij de subjectief geïnterpreteerde levensgeschiedenis van een bepaald subject. "Lebensgestaltung und -planung von Jugendlichen vollzieht sich vielmehr in der Verarbeitung von konkreten Lebensbedingungen, Handlungsanforderungen und Sozialbeziehungen und durch biographisch organisierte Erfahrungen" (Heinz en Krüger, 1990: 82).
76. Zie bijvoorbeeld voor het beeld van en de beeldvorming over jongeren in de jaren '50: Tillekens (1990); voor de jaren '60: Righart (1996); voor de jaren '70: Inglehart (1977); de studies van het Britse CCCS te Birmingham en tal van Duitse en Nederlandse publikaties over jeugdonderzoek; voor een verschuiving tussen en opeenvolging van generaties: Becker, 1992. Met name Inglehart is hier van belang, omdat hij de hypothese lanceerde dat er tussen 1965 en 1975 een 'silent revolution' zich heeft voltrokken. "De stille revolutie markeerde de geleidelijke en haast onmerkbare overgang van een materialistisch waardenpatroon, waarin economische en politieke stabiliteit centraal stonden, naar een zogenaamde postmaterialistisch waardenpatroon. Toen na de Tweede Wereldoorlog in de meeste westerse landen een stevig vangnet van sociale voorzieningen gespannen was en zich een redelijk gespreide welvaart aftekende, vulde de politieke agenda zich met andere, meer immateriële onderwerpen. Die nieuwe thema's hadden meer met *lifestyles* te maken dan met economische behoefte; het ging om zaken de bescherming van het leefmilieu, de rol en de rechten van de vrouw, voortgaande emancipatie en participatie van de burgers; het ging kortom om de kwaliteit van het bestaan" (Righart, 1995: 19-20). De jongeren die aan dit onderzoek hebben deelgenomen zijn geboren in de beginjaren '60.
77. Zie ook het themanummer van Comenius over Identiteit en Biografie (1995, nr. 3).
78. Het begrip drop-out refereert aan het niet langer voldoen aan institutionele eisen. Of het niet willen of niet kunnen betreft, een actieve of een passieve instelling impliceert, wordt op het eerste gezicht niet duidelijk. Zo noemt Baacke vijf "Wege der Selbstausbürgerung", kort samengevat: verslaving, anti-burgerlijke radicalisering, religieuze fundamentalisering, radicale privatisering, reductie van bindingen. "Selbstausbürgerung durch Sucht; Selbstausbürgerung durch Radikalisierung des Verhaltens in der Gesellschaft und gegenüber ihren Mitgliedern; Selbstausbürgerung durch religiöse Fanatisierung; Selbstausbürgerung durch radikale Privatisierung und Gruppen-Intimisierung; Selbstausbürgerung durch Beziehungsreduktion" (Baacke, 1987).
79. Het begrip levensloop ('life course') wordt met name in de sociologie gebruikt. Vergelijkbare termen als levenscyclus ('life cycle') en levensduur of levenspad ('life span') zijn respectievelijk meer biologisch en psychologisch van aard (cf. Sørensen et al., 1986).
80. Crain (1992) bijvoorbeeld behandelt in zijn boek *Theories of Development* meer dan twintig ontwikkelingstheorieën. Zie voor een recent overzicht: Breeuwsma, 1994. "Ontwikkeling en levensloop worden vaak opgevat als begrippen die verwijzen naar een empirische realiteit, gekoppeld aan de existentie van een organisme binnen een bepaalde tijdseenheid (de ontogenese) en de veranderingen die daarbinnen plaatsvinden. In dit boek zijn ontwikkelingen en levensloop veeleer opgevat als begrippen die verwijzen naar (theoretische) constructen die veranderingen over tijd in een bepaalde samenhang proberen te plaatsen. Kaplan (1983) heeft ontwikkeling in dit verband getypeerd als een 'concept by postulation', een heuristiek waarmee we veranderingen in kaart kunnen brengen, maar die niet noodzakelijkerwijs verwijst

naar een empirische realiteit (Breeuwsma, 1993a). Een ontwikkelingsmodel geeft niet een beschrijving van de ontwikkeling in het individu, maar bepaalt de criteria op grond waarvan we veranderingen als ontwikkeling kunnen beschrijven. De definities van de ontwikkelings- en levensloopspsychologie liggen in het verlengde van deze typering. [...] De levensloopspsychologie wil een beschrijving geven van de totale levensloop van individuen en de verschillen in levenslooptrajecten, onder invloed van de sociale, culturele en historische context. De levensloop kan worden opgevat als een bijzondere structuur in de tijd: het geïndividualiseerde produkt van een complexe interactie tussen (bio)psychologische ontwikkeling en socialisatie, binnen het raamwerk van de menselijke cultuur en geschiedenis" (Breeuwsma, 1994: 347 - 348).

81. "They refer to distinct, though interpenetrating, systems: Aging refers to the person as a system, social change to the age-stratified social system with its component sectors and institutions" (Riley, 1986: 156). Riley formuleert binnen haar 'age-stratification model' een zestal 'working principles'. Deze working principles (WP's) zien er als volgt uit:
 "WP-1. Aging is not a unitary or exclusively biological process; it is multi-faceted, composed of interdependent biological, psychological, and social processes.
 WP-2. Within each age-stratum, individuals engage actively in a complex of roles (e.g., at work, in the family, in the community) that can continually influence the way they grow older, their capacities, motivations, and attitudes, and the other people with whom they interact; these roles set limits on, but also provide opportunity for, individual initiative and enterprise.
 WP-3. Individual members of any one age stratum interact as they grow older with members of other strata, allowing either for affiliation and reciprocal socialization, or for age-based tension and conflict.
 WP-4. The ways people age are interdependent; that is, the life-course pattern of one person will influence or be influenced by the life-course patterns of others with whom he or she is interacting.
 WP-5. The life-course patterns of particular individuals are affected by the character of the cohort to which they belong and by those social, cultural, and environmental changes to which their cohort is exposed in moving through each of the successive age strata.
 WP-6. When many individuals in the same cohort are affected by social change in similar ways, the change in their collective lives can in turn produce further social change."
 Opgemerkt kan worden dat het zesde principe overeenkomsten vertoont met de generatiesamenhang van Mannheim (1928/1964). Deze principes staan hier niet verder ter discussie (maar zie voor tegenwerpingen: Hirschi en Gottfredson, 1993: 52 e.v.; hun argumentatie is dat '... age effects are invariant over time and place').
82. "The ideology of the welfare states was more or less created during a time of increasing poverty and economic insecurity, while the implementation of welfare states came at a time of economic growth. But few new ideas which can be channelled into new welfare state developments have been generated during the present 'crisis'. It seems as if the intellectual and political energy has concentrated on defending the present welfare state, rather than accepting its defaults and looking into the future for a welfare state which can become an even better instrument for social rights" (Elise Oyen, Comparing welfare states and their futures, Hampshire 1986: 16, geciteerd in: Van de Graaf en Van de Heuvel, Tussen reflectie en praktijk, in: Fleurke et al., Minder staat, meer samenleving, 1990: 45).

83. "Ontstaan en ontwikkeling (van de verzorgingsstaat, S.M.) zijn een historisch proces, dat niet eerst na de tweede wereldoorlog maar al in de loop van de negentiende eeuw begint. Daarbij vormen de lange stagnatie- en depressieperioden van de afgelopen anderhalve eeuw de materiële basis. Zo werd in het laatste kwart van de negentiende eeuw een begin gemaakt met sociale wetgeving en werd tijdens de jaren dertig een meer interventionistische politiek, ook op sociaal terrein, bepleit" (Van Roon, 1990: 113) (vergelijk ook De Swaan, 1988).
84. Ontleend aan een artikel van B. Bommeljé: 'Consu minderen als levensstijl', in: NRC Handelsblad, 8-2-1996.
85. Karl Mannheim onderscheidde bij het ontstaan van een generatie een drietal elementen. Deze zijn: de generatiepositie, de generatie-eenheden en de generatiesamenhang. De generatiepositie verwijst naar demografische elementen, die biologisch zijn bepaald: tijdstip van geboorte, levensduur, overlijden. Deze gedeelde inbedding in de samenleving, kan onder invloed van maatschappelijke krachten, uitmonden in een generatiesamenhang. Hier is met name de formatieve periode van belang; adolescenten en jongvolwassenen zijn meer vatbaar voor veranderingen en kunnen hun belevingswereld en daarin verankerde ervaringen anders ervaren en vormgeven dan die van een generatie, met andere formatieve ervaringen, daarvoor. Generatie-eenheden zijn formeel en informeel georganiseerde groepen die de stijl van een bepaalde generatie representeren of de beeldvorming daarvan weergeven. Daarbij zijn meer avant-gardistische voorhoedes te onderscheiden die stilistisch en symbolisch de toon zetten voor de overige generatiegenoten. Mannheim heeft erop gewezen dat generaties niet concreet afgrensbare groepen zijn met duidelijk te trekken scheidslijnen; voorts hoeven mensen zich niet bewust te zijn van het feit dat ze deel uitmaken van een generatie. Er is wat dat betreft een gelijkenis met het marxistische onderscheid tussen de objectieve klassepositie - de zogenaamde Klasse an sich - en een klassebewuste politiek of sociale groepering - de zogenaamde Klasse für sich. Generatiepositie en generatiesamenhang kunnen in elkaar overvloeien door diep insnijdende, collectief ervaren gebeurtenissen als maatschappelijke crisissituaties en schaarste-ervaringen als recessie, massale werkloosheid, oorlog (cf. Righart, 1995: 18 e.v.).
86. "Peer-groups können als die soziale Einheit angesehen werden, in der sich Subkultur 'ereignet' und von der aus sich gegebenenfalls eine Gegenkultur entwickelt" (Schäfers, 1984: 170). Peer-groepen (leeftijdshomogene groepen) kunnen worden beschouwd als 'latente subculturen' (Baacke, 1972; Schäfers, 1984). Daarentegen is de tegencultuur te zien als een radicale subcultuur. Met name gedurende de secundaire socialisatiefase vormen peer-groepen een vanzelfsprekend geworden onderdeel van de jeugdcultuur. Op basis van verschillende auteurs vat Schäfers kenmerken van peer-groepen als volgt samen:
- peer-groepen staan een 'socialisatie in eigen regie' (Tenbruck, 1962: 92) toe en vergemakkelijken op deze wijze de vorming van een jeugdspecifieke identiteit;
 - de peer-groep biedt leden een ondersteunend sociaal kader voor oppositie, het verwerken van emotionele ambivalenties, angsten en onzekerheid;
 - de socialisatie in eigen regie kan leiden tot deviant en delinquent handelen, ondermeer door gemeenschappelijk experimenteren met bijvoorbeeld drugs. Verder kan de wijk of een minder gunstige samenstelling van een schoolklas leiden tot groepsvorming met een zich afzettend (negatief) socialisatie-effect;
 - de activiteiten van een peer-groep oriënteren zich vooral op het domein van de vrije-tijd, hetgeen een zekere autonomie vergemakkelijkt en bovendien kan leiden tot socialisatie in een consumentenhouding;

- de beschermings- en nivelleringsfunctie van peer-groepen maakt het jongeren mogelijk in door volwassenen overheerste instituties te ageren;
- peer-groepen kunnen worden beschouwd als zichzelf sturend; ze verkleinen verschillen in heterogene gezinssocialisatie-voorwaarden en tenderen eerder naar groepshoudingen dan individuele instellingen (in termen van Righart is er dan sprake van een horizontalisering van het relatiepatroon (Righart, 1996: 172));
- in de communicatie van peer-groepen domineren gemeenschappelijke activiteiten en belangen; het schoolse gebeuren en presteren kunnen daardoor aan invloed verliezen;
- peer-groepen bieden mogelijkheden ervaringen op te doen met de andere sekse en hierover te praten, inclusief beginnende relatievorming;
- de vorming van peer-groepen hangt af van verschillende selectiecriteria als klasse, leeftijd, belangen;
- daarop aansluitend reproduceren peer-groepen de waarden en normen van gezinnen van herkomst langs specifieke klasselijnen;
- hoewel peer-groepen bijdragen in het afstand nemen (emotioneel, fysiek) van het ouderlijk gezin door het benadrukken van een eigen individualiteit laat dit het belang van milieu- en gezinsinvloeden grotendeels onverlet;
- wanneer we kijken naar conflictbronnen wordt de relatie school - peer-groepen vaker genoemd dan de relatie ouderlijk huis - peer-groepen;
- structurele kenmerken van peer-groepen delen weliswaar kenmerken van primaire groepen, maar ze clusteren vaak rondom gelegenheidsstructuren en vormen in die zin losse coalities, waarin de peer-groep zich als het ware actualiseert (Schäfers, *ibid.*: 171-172; zie verder: Van der Ploeg, 1995). Door de bank genomen vormen peer-groepen solidariteits- en conformeringskader door middel van informele socialisatie. Hun verhouding met volwassenen (significante anderen als ouders) en maatschappelijke instituties (als het onderwijs) bepalen in welke mate ze zich conformeren aan de daarin besloten eisen en verwachtingen. Meestal is de peer-groep een tijdelijk fenomeen, een transitiefase, die uiteindelijk overgaat in participatie aan de wereld van de volwassenen. Door het informele karakter van dergelijke groepen, het elkaar ontmoeten in steeds wisselende coalities (zie Hazekamp, 1985), kunnen noodzakelijke levenservaringen worden opgedaan, die uitmonden in een anticiperende socialisatie op een eigen identiteit en het innemen van classespecifieke posities, verbonden met het volwassen zijn. Dit model geldt vooral voor mannelijke adolescenten. Hoewel meisjes optrekken met groepen jongens -de gemengde peer-groepen, gezamenlijk rondhangen op straat, uitgaan - is voor hen vriendschap met een boezemvriendin danwel vaste vriend van groter belang (zie Naber, 1985, 1992; De Waal, 1989, 1991). Meisjes zijn, zeker in het begin van de secundaire socialisatiefase, meer gebonden aan huis (meer controle) en ontwikkelen daar een 'invisible bedroom culture' (zie bijvoorbeeld: Brake, ch. 7, 1985: 163-183).

87. Zie bijvoorbeeld: Van der Linden (1991) en zijn uitwerking van de 'ecologische zone-indeling' van Baacke (1983, 1985).
88. Criminologen hebben het wat het onderscheid tussen minderjarigen (jongeren) en meerderjarigen (volwassenen) betreft relatief makkelijk. In het strafrecht zijn minderjarigen jongeren tussen de 12-17 jaar (jeugdstrafrecht) en meerderjarigen 18 jaar en ouder (volwassen strafrecht), zij het dat er nog overgangsgebieden zitten tussen de 18-21, afhankelijk van de 'persoonlijkheid ('rijpheid') van de dader' en ernst van het delict. Jongeren zijn wat het strafrecht betreft eerder voorwerp van hulp en steun dan subject van recht (Bol, 1991: 23). Jongeren zijn na hun 18e volwassen in juridische zin, maar door een aantal regelingen nemen ze als volwassene-in-wording een relatief aparte plaats in het strafrecht (zie evenwel noot 1 over de herziening van het jeugdstrafrecht).

89. Door de maatschappelijke dominantie van deze verwachtingen, hetzij impliciet aanwezig danwel expliciet geformuleerd, wordt het begrip jeugd als monolitische constructie, waar ik net tegen waarschuwde, als het ware weer via de achterdeur naar binnen gehaald. De perceptie en receptie van deze maatschappelijke verwachtingen zijn evenwel gedifferentieerd, ondermeer langs sekse- en klasselijnen. Verschillende categorieën jongeren maken dus verschillendsoortige vertaalslagen met betrekking tot de geldigheid en universaliteit van deze verwachtingen. Toch blijven deze verwachtingen het dominante decor waartegen jongeren en hun verschillende aanpassingsstrategieën worden beoordeeld.
90. Maatschappelijke verwachtingen worden uiteraard niet rechtstreeks geïnternaliseerd, maar worden gemedieerd door omgevingskaders en relevante netwerken daarbinnen. In hun socialisering vertalen deze kaders en netwerken maatschappelijke eisen langs lijnen van leeftijd, sekse, etniciteit en klasse. Bij het ouder worden zijn deze vertalingen steeds meer onderworpen aan onderhandelingsprocessen tussen het socialiserend medium (de socialisatie 'agency') en de socialisant, zowel in de tijd (diachronisch) als in uiteenlopende situaties van gelijktijdigheid (synchronisch).
91. "Distancing, transformation and opposition are all strategies which are used to sustain the ideological dominance of adulthood. Those who are not perceived as fully adult occupy an ambiguous position on the margins of the adult world, simultaneously threatening and yet constituting its essential nature" (Hockey en James, 1993: 37).
92. "When individual development is depicted as a series of behavioral reorganizations around a series of developmental tasks, it becomes possible to define maladjustments in terms of deviations from expected and normative patterns" (Elder, in: Sørensen, 1986: 295).
93. "Nonnormative life events are defined as events and event structures that - while significant in their influence - have little generality in occurrence and patterning" (Baltes, Dittmann-Kohli en Dixon, in: Sørensen, 1986: 488).
94. "Rather than a predictable passage through fixed states, there is now more variation in the way society's members pass through life, with the emergence of new social categories ... registering this increasing diversity (Bryman et al., 1987)" (Hockey en James, 1993: 1).
95. "Offenkundig ist, daß sich gegenwärtig ein Teil der Ablösungsproblematik von Eltern und Kinder, die in den vorangegangenen Jahrzehnten vorwiegend als ein Problem der frühen Adoleszenz und des zweiten Lebensjahrzehnts diskutiert und erforscht wurde (vgl. Stierlin et al. 1980; Schneewind und Braun 1988), mittlerweile auf die "Postadoleszenz" und das dritte Lebensjahrzehnt verlagert hat" (Georg et al., 1994).
96. Het beleid van volledige werkgelegenheid is in de periode 1949 -1971 redelijk goed gelukt. De werkloosheid was veelal frictie-werkloosheid. Alleen in de jaren 1952 en 1953 telde men meer dan 100.000 werklozen. Sinds het begin van de jaren zeventig zijn de werkloosheidscijfers regelmatig gaan stijgen. Bij iedere recessie kwamen de cijfers op een hoger niveau uit, na elke opleving bleven ze hoger dan de periode daarvoor.